

KUBINYI ANDRÁS

PLÉBÁNOSVÁLASZTÁSOK ÉS EGYHÁZKÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZAT A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Mint ismeretes, a XVI–XVII. századi református mezővárosokban a városi tanácsnak jelentős szerepe volt az egyház irányításában, a polgárság választotta a papot, a világi hatóság ellenőrizte. Nyilvánvaló, hogy a szabad papválasztás hozzájárult a reformáció gyors elterjedéséhez, főként a városokban és a mezővárosokban. Ahogy arra nemrég Benda Kálmán mutatott rá, ez a helyzet nem a kálvinizmus hatására jött létre, hanem a XV. századi magyar állapot szerves folytatása volt, így lényegében katolikus eredetű.¹

Mindjárt meg kell jegyezni, hogy a papválasztás a középkorban Európa jó részén ismertnek számított. Ezt Dietrich Kurze 1966-ban megjelent és a magyar kutatásban sajnálatosan kevés visszhangot kapott, a középkori plébánosválasztásokat tárgyaló impozáns monográfiájából tudjuk.² Mivel ez a munka alapműnek számít, először a témánk szempontjából legfontosabb megállapításait kell ismertetnem.

Alapkérdés ugyanis, hogy a papválasztás mennyire vezethető le őskeresztényi alapokból, illetőleg hogy van-e benne szerepe a „germán” szokásoknak. Az utóbbi teljesen kizárható, az előbbi pedig csak annyiban mutatható ki – s így is csak a XI. századig –, amennyiben a hívek közössége bizonyos mértékben felelős volt a papi állások betöltéséért. Ez azonban csak a consensus és nem az electio jogán jelentette, azaz nyoma maradt annak, hogy a pap kinevezéséhez kikérték – elvileg – a hívek beleegyezését.³ Ám ennek nem sok köze van a későbbi választási rendszerhez, illetve csak kevés esetben függ össze vele. A nagyobb paraszti szabadsággal rendelkező skandináv területen viszont, ahol a községet terhelte a templom építése és a pap eltartása, hamar kialakult a „genossenschaftliche Kirchherrschaft”. Ez ellentétben állt a római szokásokkal.⁴ Más terület egészen más képet mutat.

Kurze megkülönböztette egymástól Közép-Európát – gyakorlatilag a Birodalom német részét – Európa más területeitől. Észak-Olaszországban pl. a XII. századtól terjedt el a szokás, elsősorban a községi önkormányzatoknál (főleg városokban). Ez általában a templomalapításban, a templom kiépítésében való komoly szerepvállalás vagy más, egyházi célra kimutatható teljesítmény megjutalmazása volt. A „subpatronatus”, azaz a valódi kegyúr részéről a kegyúri jog átengedése, úgy látszik, hiányzik. Fokozatosan nő a plébánosválasztások száma a XIII–XIV. században, a tetőzés a XV. században mutatható ki.⁵ Európa nyugati részén, Anglia, Franciaország és Spanyolország területén szinte teljesen hiányzik a plébániák betöltésének ez a módja.⁶ Ugyancsak ritka – bár pl. Csehországban XII. századi előzménye is van – a német keleti település által érintett

országokban, Csehországban és Lengyelországban. Magyarországon viszont egészen más kép bontakozik ki, erről azonban külön szölok.⁷

A német területeken nem mutatható ki egységes rendszer. Kurze megkülönbözteti egymástól a XII. századig terjedő korszakot a XIV–XV. századtól. A korai periódusban két, területileg jól elkülöníthető rendszer érvényesült. Szászországban és Tübingiában a templom alapítására, berendezésére, vagy más anyagi természetű teljesítményekre ment vissza a plébánosválasztás engedélyezése. A Rajna-vidéken és Westfália kölni részén viszont az erősödő községi önkormányzati öntudat szerezte meg ezt a jogot. A választás érvényesítésének tehát kettős alapja van: az építés és a dotáció, illetőleg a községgé alakulás.⁸

A későközépkorban a falusi és a városi plébániák betöltését különözteti meg egymástól Kurze. Ezzel kapcsolatban rámutat néhány alapvető fontosságú tételre. Így pl. igen lényeges az, hogy a plébánosválasztási jog nem esik egybe feltétlenül a kegyúri joggal. Igaz, az esetek többségében a kegyurak élvezik az „*ius praesentationis*”-t (azaz ők mutatják be kánonjogi kinevezésre az egyházi hatóságnak a papot), előfordul azonban, hogy ezt olykor uzurpáció révén a hívek gyakorolják és nem a kegyúr. Függetlenül ettől a megkülönböztetéstől, a hívek a kegyúri jogot is megszerezhetik, pl. vásárlás, erőszak vagy elbirtoklás útján. (A kegyúr hosszú ideig nem gyakorolja ezt a jogát, így a hívek közössége szerzi meg, ami falvakban nem egyszer előfordul.) Vannak vidékek, ahol a választási jog nagyobb mértékben mutatható ki, máshol szinte hiányzik. Kurze arra is rámutat, hogy rengeteg a nyitott, megoldandó kérdés. Végül is kettős okát látja annak, hogy a parasztok plébánosválasztásra töreksenek: egyrészt vallásit, másrészt politikait: s hol az egyik, hol a másik érvényesült jobban. A vallási ok abban mutatható ki, hogy a hívek közösségének joga van alkalmatlan lelkipásztorok leváltását és számukra megfelelő kinevezését követelni.⁹

Fontosabb a városi példa. „A középkori városokban a plébánosok választása egyáltalán nem volt magától érthető szokás”¹⁰, írja Kurze. Tanulságos a plébánosválasztások kimutatható aránya. A német városok közül a XII. században 13, a XIII. században 34, a XIV. században 20, a XV. században 37, a XVI. században 4 jutott hozzá ehhez a joghoz. Ebből világos, hogy a városoknak csak töredéke rendelkezett vele, és ezt két hullámban, a XIII. és a XV. században szereztek meg.¹¹ A fejlődés tehát egyenlőtlen. Alapfeltétel, hogy a szóban forgó templomok építési és berendezési terheit egészben vagy nagy részben a hívek fedezzék. Ez azonban nem elegendő, hiszen ez esetben a városok többségében érvényesült volna a plébánosválasztás.¹² „Általában meg kellett elégedniük az egyházközségeknek vagy a városoknak azzal, hogy a templomgondnokságban („*Kirchenpflegschaft*”) a beleszólás jelentős eszközhöz jutottak a községi anyagi ráfordítások fejében. A plébániák betöltéséhez azonban a gondnokság elvileg semmit sem jelentett.”¹³ Ha leszámítjuk a városoknál sem ritka uzurpációt, legálisan négy módon juthatott a város a plébánosválasztás jogához. 1. A XII. században kimutatható itt is egy „*genossenschaftlicher Typ*”, amely végül is egyházközséggé alakul. 2. A kegyúr átengedi a jogot. (*Subpatronatus*.) Ez a XII–XIII. században a városalapításoknál érvényesül, később már a létező városoknál. 3. A későközépkorban a város megvásárolhatja a kegyúrtól. 4. Mivel gyakran jut egy ispotály egy városi plébánia kegyuraságához, az ispotályok feletti városi rendelkezések révén a polgárság kezébe csúszik át. A városoknál is érvényesülnek a vallási és politikai okok.¹⁴

Azért ismertettem kivonatossan Kurze néhány megállapítását, mert a hazai viszonyok felvázolásánál ezeket is szükség lenne figyelembe venni. A német jogtörténész maga is részletesen foglalkozott a középkori magyar papválasztásokkal. Elsősorban a kiadott forrásanyagot, valamint német nyelven megjelent, inkább régebbi publikációkat használt fel. Vizsgálatai szerint a papválasztás elsősorban az erdélyi és a szepesi szászoknál fordult elő. Az erdélyi szászok 1224-es kiváltságlevele, az ún. Andreanum már tartalmazta. Kurze volt az, aki a korábbi szász történetírókkal szemben rámutatott arra, hogy ezt a jogot nem magukkal hozták, hiszen azon a területen, ahonnan Magyarországra jöttek, akkor ez még nem érvényesült. A magyar királyok biztosították számukra a bíróválasztási joggal együtt, amire módjuk is volt, hiszen az új telepések királyi földre telepedtek, a magyar király pedig élt a főkegyúri joggal is.

Rámutat Kurze arra is, hogy királyaink nem csak a két nagy szász tömbben, hanem más hospes- és városkiváltságban is adtak plébánosválasztási jogot, úgyhogy ez végül is a magyar városi kiváltságok egyik legfontosabbjává vált. Mint Olaszországban és Németországban, itt is főként a városokkal függött össze.¹⁵

1971-ben az Andreanummal kapcsolatban külön tanulmányt szentelt Kurze a magyarországi plébánosválasztásoknak. Ebben bővítette adatait, erősen kiemelte a szászok jelentőségét, de lényegében nem módosította korábbi alapvető megállapításait.¹⁶ Egy vonatkozásban vitte tovább a tárgyat. Felfigyelt ugyanis arra, hogy egyik Árpád-kori kiváltságlevél sem engedi át a kegyúri jogot, csak plébánosválasztási jogot ad, ez pedig, mint arra már utaltam, nem feltétlenül azonos az előbbivel, mégha később kegyúri jogként értelmezték is. Ide tartozik még, hogy a választás engedélyezését vagy akár említését sohasem kapcsolják össze a „dos”, „fundus” és „aedificatio”-val, azaz a kegyúri jog alapjaival. Hoz példákat arra, hogy bizonyos helyeken a választási jog azért érvényesült, mert ott „regalis plebania” állt, vagy mert ez volt a szokás.¹⁷

Sajnos, Kurze elsősorban az Árpád-kori anyagra támaszkodva dolgozott, talán túlzottan a királyi hospes-településeket vette figyelembe, ezért számos kérdés nyitva marad. Csak ez az egyetlen, subpatronatusnak értelmezhető forrása létezett-e a hazai plébánosválasztási jognak, vagy beszélhetünk-e más típusokról is? Voltak-e a középkori egyházközségi autonómiának egyéb jelei, pl. hogyan érvényesült az egyházi vagyon feletti gondnokságban a hívek beleszólási joga, stb.? Úgy vélem, hogy ezeknek a kérdéseknek a megoldásához önálló monográfiára volna szükség, és természetesen célzatos kutatásra. Magam tehát nem kívánom végleg feldolgozni a témát, nem támaszkodom még megközelítőleg sem teljes forrásanyagra, nem idézem csak a legfontosabb irodalmat. Mégis, igyekszem egy Kurzénél árnyaltabb képet felvázolni és a további kutatás számára a kérdésre felhívni a figyelmet.

Az mindenesetre igen tanulságos, hogy a magyarországihoz hasonló mértékben egyetlen országban sem terjedt el a plébánosválasztás szokása, legalábbis városi vonatkozásban. Nyilvánvaló, hogy Kurze adatait jelentősen lehetne bővíteni, néhány kiegészítést magam is tettem.¹⁸ De az sokkal lényegesebb kérdés, hogy miért hiányzik egyes kiváltságokból a plébánosválasztás engedélyezése. Fügedi azzal érvel, hogy csak akkor hiányoznak a papválasztást engedélyező mondatok, ha a.) korábban kiadott kiváltságok megerősítéséről van szó, vagy b.)

ha külön jog érvényesülésének az útjában egy korábbi egyházi jogi fejlődés állt. Többek között példaként említi Pozsonyt, ahol királyi prépostság állt a városban.¹⁹ Ez ugyan általában elfogadható, mégis ki kell valamivel egészítenünk.

Pozsony ugyanis különleges eset, és nem illik bele Kurze sémájába. 1302. március 9-én egyezség jött létre Szerafin pozsonyi prépost és káptalanja, ill. a városi tanács és káptalanja között a Szent Üdvözítőről elnevezett egyház papja választása körüli vitában.²⁰ Ez nem más, mint maga a prépostsági templom (Ecclesia S. Salvatoris, alias S. Martini in Posonio collegiata, 1348.)²¹ Nos: a káptalan 11 évvel a plébánosválasztási jogot nem említő pozsonyi városi kiváltság²² után hozzájárul ahhoz, hogy a bíró és a polgárok – a prépost hozzájárulásával – válasszanak a káptalan tagjai közül saját lelkigondozásukra egy papot örökre („in perpetuum sacerdotem”), és azt mutassák be a prépostnak. Szabályozza a pap jövedelmeit. Végül kimondja, hogy ez a „parrochialis sacerdos” legyen köteles a polgárok tanácsával egy vicariust tartani, aki állandóan ellátja a feladatokat. Ezzel azonban az ügy nem fejeződött be. 1337-ben a polgárok a káptalan akarata ellenére választották meg plébánosukat, viszont sikerült azt a préposttal megerősíttetni.²³ Ezután került sor a káptalan és a város között a második egyezsége 1348. április 24-én.²⁴ Ez hasonló az előbbihez. Amit az előbbinél nem említettem, alkalmatlanság esetén itt is közösen engedi leváltatni a polgárokkal a prépost a plébánost. A következő cikkely azonban új: a bíró, az esküdtek és a polgárok a plébánia megüresedése idején „válasszanak és kötelesek választani mintegy patronusként” a kanonokok közül plébánost.²⁵ Azaz: a királyi kegyuraság alatt álló káptalan a saját káptalani temploma felett gyakorlatilag elismeri a polgárság kegyúri jogát! Igaz, a „tamquam patroni” kifejezéssel kissé gyengíti a polgárok jogait, ez azonban nem változtat azon, hogy a plébániának saját jövedelme van, és bár a mindenkori plébános a káptalan tagja, az mégis a polgárságon múlik, hogy melyik kanonok fogja ezt a javadalmat élvezni.

A pozsonyi ügy elgondolkodtató. Itt szó sincs királyi kiváltságról, a többi városnál érvényesülő „subpatronatusról”, hiszen nem az uralkodó, a káptalan kegyura engedi át jogait. Az, hogy a város ebben az esetben is meg tudta szerezni – ha megkötéssel is – a plébános megválasztásának jogát, inkább arra emlékeztet, amikor külföldön az erősödő községi önkormányzati öntudat valami előttünk ismeretlen úton (uzurpáció, esetleg vásárlás; viszont az erőszak valószínűtlen) szerezte meg a plébánosválasztási jogot. Szó sem lehet a kegyuraság hármas feltételének teljes érvényesüléséről. A fundus és az aedificatio alapján valószínűleg a király kegyurasága érvényesült. A dos-hoz, legalábbis a plébános ellátásához viszont feltétlenül hozzájárult a város. Ezen az alapon kiharcolhatta magának de facto a polgárság a kegyuraságban való részesedést.

Maradjunk még a királyi kegyuraságból kinőtt plébánosválasztásnál. Itt sem mutatható ki a leggyakoribb, Kurze által is Magyarországra felvázolt rendszer kivétel nélküli érvényesülése. A Buda városi plébánia ügye említendő először. A Nagyboldogasszony, azaz a ma általában Mátyás templomnak nevezett egyházzal van szó. Ennek bonyolult kezdeti viszonyait most nem tárgyalom,²⁶ csupán egy mozzanatát. A budai polgárság az 1244-es pesti kiváltságlevél, az ún. Aranybulla²⁷ alapján élvezte a plébános választásának jogát. Ennek ellenére IV. Béla a templom kegyuraságát a margitszigeti apácakolostornak adományozta.²⁸ Ebből természetesen különböző viták keletkeztek. Bár a polgárok gyakorolták a

választás jogát, de a templom bevételeiből részesült a kolostor. Az azonban vitás volt, hogy egy, vagy két harmadot kapjon.²⁹ Végül 1355-ben azzal zárult az ügy, hogy a plébános átengedte felhévizi fürdőjét az apácáknak,³⁰ így végül is megszűnt a kolostor joga.

Ez az ügy azért tanulságos, mert kiderült, hogy Kurzének abban is igaza van, hogy a kegyúri jog és a plébánosválasztás kivételesen különböztethető egymástól. Igaz, az apácák kegyúri joga a valóságban csak subpatronatus lehetett, a királyi kegyúr adományából. Megjegyzem, hogy a király mindvégig érvényesíteni tudta saját jogait, abban az időben is, amikor az apácák kegyúri joga megszűnt. Mindig előfordultak ugyanis olyan esetek, amikor a plébános nem a polgárság, hanem az uralkodó jelöltje volt.³¹ Természetesen a fővárosban jobban ügyelt arra a király, hogy ki lesz a plébános.

A budai plébániák története azonban más tanulsággal is szolgál. A pesti Aranybulla csak egy plébánosról beszél, és ezt támasztja alá a XV. század elején keletkezett Budai Jog is. Az Ofner Stadtrecht ugyanis a plébánost – egyes számban – a város négy főhivatalnoka közé helyezi, mégpedig az első helyre. (Utána következnek a bíró, a tanácsstagok és a városi jegyző.)³² Választásáról pedig úgy intézkedik, hogy a bírónak és a tanácsnak „teljes hatalma és szabadsága”, hogy a község akaratából és tudtával megválassza a plébánost.³³ Ez a Nagyboldogasszony templom plébánosa volt, aki különben a németek plébánosának számított. A városban azonban nem ez volt az egyetlen plébánia, és már a legkorábbi, a plébániák viszályára vonatkozó oklevelek újabb adatokkal szolgálnak alaptémánkhöz.

A budai Várban ugyanis a Nagyboldogasszony templomon kívül a XIII. század közepe után felépült a Mária Magdolna templom, a külvárosban pedig a Szent Péter mártírról elnevezett egyház. Ezekről a Nagyboldogasszony templom plébánosa azt állította, hogy ezek a Buda-váraljai „emberek és hospesek” által az ő plébániája területén újonnan épített („de novo fundatis”) kápolnák.³⁴ A XIII–XIV. század fordulóján azonban maga a Nagyboldogasszony templom plébánosa ismerte el a Magdolna egyházat plébániaként, és híveinek a jogát arra, hogy a plébánost válasszák. Ezek szerint ez utóbbinak vannak „cives parochiales”-ei, akik magyarok, és akik azt választják meg, akit akarnak, mivel – idézem a plébánost: – „Ez Boldog Mária Magdolna egyház alapításától fogva ezen a téren, vagyis a plébános elfogadásában, mindig szabad és kiemelt volt.”³⁵ Ezért lett a budai magyarok plébániatemploma. Eredetileg „Personalpfarre” volt, azaz egy bizonyos népesség, nem pedig terület felett gyakorolt plébániai jogokat, saját plébániai határt csak később kapott.³⁶

Ezzel egy újabb típusú plébánosválasztást ismertünk meg. Itt is királyi területről van szó, hiszen Buda a királyé. Királyi kegyuraságról azonban az egész középkoron át nincs adat, de még a plébánia betöltésénél sincs nyoma az időnkénti uralkodói befolyásolásnak. A fenti adatok teljesen világosan mutatják az alapító magyar, részben váraljai, külvárosi közösség szerepét. Az alapítás jogán élvez tehát egy embercsoport kegyúri jogot a templomok felett. Ez tehát a legtipikusabb kegyuraság, azzal a megkötéssel, hogy nem egy természetes vagy jogi személy a kegyúr, hanem egyrészt a vári, másrészt a váraljai magyarok. Talán beszélhetünk itt is „genossenschaftliche Kirchherrschaftról”. Ez különben tovább hatott, hiszen Kolozsvárott is alakult magyar plébánia.³⁷

A korai plébánosválasztásoknál azonban nem hagyhatjuk ki a nem királyi, hanem magánföldsúri engedélyekre visszamenőket sem. A magánföldsúri birtokokon érvényesülő plébánosválasztási jogra már Fügedi Erik is rámutatott.³⁸ Úgy látszik, hogy világi földesuraknál az első a Gömör megyei Kövi 1273-as kiváltságlevele volt, amely a község templomépítési és papválasztási jogáról is intézkedett.³⁹ Ettől kezdve más világi uraknál is megtaláljuk a választás engedélyezését.⁴⁰ Kövi esetében azonban talán nem annyira arról van szó, hogy a földesúr átengedi saját jogát, hiszen az engedély a templomépítéssel is összefügg, azaz a hívek az aedificatio jogán részesülnek a kegyuraságban.

Egyházi birtokokon a jelek szerint korábban fordult elő a papválasztás. Az első adat még a király szerepét is mutatja, az esztergomi káptalannak szebellébi német hospeseivel való egyezségét ugyanis, azt jóváhagyva, II. András foglaltatta írásba. „Továbbá a mondott népeknek, ha nekik tetszik, német papja legyen”, majd a pap bevételeit szabályozza az oklevél.⁴¹ Ez ugyan nem beszél választásról, a szövegezés alapján azonban feltételezhetően arról volt szó. A jászói prépostnak a jászói népek számára kiadott 1243-as kiváltságlevele feltehetően századvégi hamisítás. Tartalmazza a papválasztás engedélyezését, és azt a kiváltságot, hogy német szokás szerint a tizedet a mezőkön hagyják.⁴² István kalocsai érsek rimabányai hospeseinek 1268-ban ugyancsak engedélyezte a saját nyelvű pap felfogadását.⁴³ Ez a néhány, még szaporítható⁴⁴ példa arra utal, hogy az egyházi birtokon pontosan ugyanazt találjuk, mint a királyi és világi birtokokon.

Azt hiszem, a fentiek alapján is világos, hogy a XIV. század elejéig a papválasztás viszonylag széles körben elterjedt. Az teljesen nyilvánvaló, hogy szinte kizárólag hospes-jogú települések, ill. népek részesülnek ebben a jogban, többségükben, de nem minden esetben, németek. Ez hospes- és nem városi jog. Az erdélyi⁴⁵ vagy a szepesi⁴⁶ szászok mind megkapták a plébános választásának kiváltságát. Az egyedi privilégiumban részesült hospes-közösségek közül sem vált valamennyi várossá, még mezővárossá sem.⁴⁷

Van azonban még néhány említendő kérdés. Ide tartozik a plébánosválasztás és az egyházi exemptio összefüggésének kérdése. A városi plébániák nagy része ugyanis ki volt véve a főesperesi, sőt a megyés püspöki hatóság alól. Az utóbbiak közvetlenül az esztergomi érsekhez tartoztak. Ennek alapján a plébánosok szentszéki bíraskodási jogkört gyakoroltak, amit csak a tridenti zsinat vont meg tőlük. Gárdonyi Albert kapcsolta ezt össze a papválasztással is.⁴⁸ Bár ezt a tételt már Fügedi Erik megcáfolta,⁴⁹ nyugodtan állíthatjuk, hogy nem minden választási jogot élvező plébánia volt exempt. (Pl. Kövi sem.)

Van egy másik kérdés is. Fügedi a szabad plébánosválasztást a „libera decima”-val, a szabad dézsmával, valamint a főesperesség alóli exemptióval kötötte össze eredetileg.⁵⁰ Később ettől már kissé eltért.⁵¹ Függetlenül ettől, az esetek többségében nyoma van különleges dézsmáztatási szokásoknak, de a jelek szerint ez nem volt szabályszerű. Szükséges volna ezért a dézsmáztatás kérdését újból, monografikusan feldolgozni,⁵² addig a plébánosválasztással való kapcsolata szerepét és arányát nem állapíthatjuk meg.

A fentiek alapján egy biztosnak látszik. A plébánosválasztás nem egyetlen okból és egyetlen forrásból nőtt ki. A Kurzénél Európa legtöbb részén kimutatható különbségek nálunk már a XIII–XIV. század fordulóján megvoltak. Így nem fogadhatjuk el Kurze második művének összefoglaló tételét: „Az 1224. évi

Andreanumban, és aztán számos magyar oklevélben bizonyított plébános-választás primér jogi alapját tehát nem a telepesek és vendégeknek a közösségisaját egyházi, az alapításon nyugvó igényeiben, hanem a király általi szabadságot és önkormányzatot garantáló kiváltságolásban kell keresni.”⁵³ Bár ez az Andreanum, és a legtöbb királyi kiváltság esetében áll, voltak „közösségi”, „fundáción alapuló” papválasztások is. A kérdés tehát sokkal bonyolultabb, mint ahogy az magamnak is Kurze első olvasásakor feltűnt.

Szándékosan tárgyaltam külön a korai időszakot, hiszen ekkor már a legtöbb későbbi forma megjelent, és világossá vált, hogy nem csupán a királyi kiváltságolás vezetett a választás jogához. A későbbi korszakban ez csak bővült. Természetesen a királyi engedélyt éppúgy megtaláljuk a választásra (királyi városok polgárai számára)⁵⁴, mint a magánföldesúri engedélyezéseket.⁵⁵ Arra is maradt adat, hogy a jog érvényesülése nem ment mindig simán. Erre jó példa a Temes megyei Hodos 1368 körüli kérvénye Himfi Benedek bolgár bán és temesi ispánnak.⁵⁶ A történet a következő. Az ispán káplánját küldte Hodosra, hogy fogadják el plébánosuknak. Ők azonban már betöltötték a plébániát és az új plébánost „in corporalem possessionem ecclesie beate Virginis predicte introduximus” (a Boldogasszony-egyház tényleges birtokába bevezettük). Himfi – szerintük – addig nem avatkozott be az egyház ügyeibe, és ezért kéri, hogy tartsa meg őket szabadságukban. Az aláírás: „az Ön hodosi szegényei” nem mondja meg, hogy kikről van szó. Tudomásom szerint Hodos csak a következő században lett mezőváros, ekkor tehát nyilván falu.⁵⁷ Valószínűleg hospes-település volt, de nem tudjuk, hogy a választás szabadságát kitől kapta. Az azonban teljesen világos, hogy a szabadság csak addig érvényesülhetett, amíg nincs a földesúrnak (vagy megyésispánnak) egy protekcionált saját jelöltje. Ilyenkor még a király is megsérti városai jogát.⁵⁸

Egy újabb típushoz vissza kell mennünk a XIII. századba. Az adat nem plébániára és nem választásra vonatkozik, bár ez utóbbi minden jel szerint megvolt. (A szövegezés alapján akkor lett volna indokolt a pap kinevezéséről szólni, ha nem választják.) A Moson megyei vitézi hospesek, akiknek faluja messze van a plébániától, engedélyt kaptak a győri püspöktől, hogy fakápolnát építsenek Mindenszentek tiszteletére. 1267-ben aztán az új püspök káptalanával egyetértve a hospesek kérésére hozzájárult, hogy a fakápolnát kőből építtetre cseréljék fel. Nehogy ebből a két szomszédos anyaegyháznak (Lébény és Szentmiklós) kára származzon, szabályozta az azoknak adandó jövedelmeket, temetkezést pedig csak az anyaegyháznaknál engedélyezett.⁵⁹ A vitézi ügyben az az érdekes, hogy szó sincs a földesúrról, a hospesek, azaz a hívek tárgyalnak a megyés püspökkel. Itt tehát új templom építéséről van szó, az építtetők a hospesek.

Megjegyzendő, hogy a XIV. századból is vannak adatok arra, hogy földesurak a plébániatemplom távolsága miatt új templomot építenek, ezeknek pedig teljes plébániai jogokat szereznek, olykor még a főesperes alóli mentességet is. Itt a földesúr a jelek szerint biztosítja kegyúri jogait.⁶⁰ A vitézi ügy a hospesektől indult, egyelőre nem lett plébániává, az előbb idézett esetek viszont inkább a szabványos kegyúri ügyekhez tartoznak. Van azonban egy másik, közbülső lehetőség is. 1435-ben az ebecki nemesek és jobbágyaik, akik a szklabonyai plébániához tartoztak, elszakadtak, és Ebeckre az esztergomi érsekség engedélye

nélkül papot választottak. Ami az ügyben különös, hogy itt a földesúr és jobbágysai, azaz az egész egyházközség közösen jár el, közösen választ papot, és a jobbágynak ekkor valóban szerepe is volt, hiszen az ebből kezdődő szentszéki perben a nemesek mellett a bírót és az egyik esküdtet is megidézték.⁶¹ Végül Szécsi bíboros érsek Ebecket anyaegyházzá nyilvánította, és a kegyúri jogot is megítélte az ebecki nemeseknek.⁶² Mi volt akkor a hívek szerepe, akik biztosan nem voltak kegyurak, mégis részt vettek a választásban?⁶³

Az, hogy a földesúr, azaz a kegyúr, közösen gyakorolja a plébánosválasztási jogot a hívekkel együtt, nem szokatlan jelenség. Viszonylag korai adat is maradt rá. 1301-ben pl. Rikolf fiai a kriváni (Sáros megye) népek bírójával és községével (cum iudice et communitate populorum de Criua) együtt prezentálták, mutatták be Jakab szepesi püspöknek a törvényes plébánossá és lelkiigazgatóvá választott papot, akit közös beleegyezéssel fogadtak el és választottak meg.⁶⁴

Elterjedését igazolja, hogy a Magyi-féle formuláskönyvbe is bevezettek egy hasonló esetet a XV. század második felében. Ezek szerint az érsek egy bizonyos nemes és valamennyi nép és jobbágy választása és bemutatása alapján nevezi ki a plébánost.⁶⁵ Az ebecki ügy tehát nem áll önmagában, és nem csak az új alapítás következménye. Van tehát egy olyan lehetőség is, amikor a kegyúr – legalább formailag – módot ad az egyházközség tagjainak a plébánosválasztásában való részvételre. Annak nincs sok valószínűsége, hogy az adott kegyúr elhatározása vezetett ehhez a lépéshez, hiszen különböző időben és különböző helyeken ilyesmire egyaránt találunk példát. Így ez nyilvánvalóan csak azt jelentheti, hogy a híveknek joga volt a beleszólásra. Ez természetesen származhat valami kiváltságból is, de talán valószínűbb, hogy ez a templom alapításában, esetleg a plébános eltartásában való közreműködésük eredménye, mint ahogy a vitézi templomot is az ottani hospesek alapították. Az előadott példák egyébként arra is utalnak, hogy ez a jog nem csupán hospeseknél érvényesült.

Minden jel szerint nem csak városokban és mezővárosokban érvényesült a középkor végén a plébánosválasztási jog. A következő két példánál nem tudjuk, miként jutottak a hívek ehhez a kiváltsághoz, érvényesülése azonban – földesúri közreműködés nélkül is – kimutatható volt. Ezek a példák is Magyi János formuláskönyvéből származnak. Az első esetben Szentendre bírja és esküdtjei jelentek meg egy hiteleshely előtt, a maguk és a település összes lakója és társhospese nevében (a hospes ekkor már azonos fogalom a jobbággal) a Szent András plébánia élére, amely közvetlenül az ő adományozásuk alá tartozik, Kecs-keméti Miklós papot választották plébánosnak, azzal, hogyha a plébános ellenük vagy valaki ellen pereskedne, azt a helység bírja előtt köteles lefolytatni. A plébános nem mondhat le más javára, csak a bíró és a helység lakosainak.⁶⁶ Szentendre nem volt mezőváros, a falusi tanács mégis széles jogokkal rendelkezett.

Az előbbi esetben a választási jogot élvező falusi előjáróság írásban biztosította előre jogait, a következő példa, ugyancsak a Magyi-formuláskönyvből, a megyéspáásztor általi megerősítést tartalmazza. E szerint megjelentek előtte egy bizonyos falu bírja és esküdtjei az összes polgár, hospes, lakó, mint kegyurak részéről és bemutatták az általuk megválasztott és velük együtt jelen levő papot, kérve annak plébánosi megerősítését. A főpásztor ordinariusi tekintélyével megerősítette a választást, gyűrűje újjára húzásával kánonilag beiktatta, majd pedig kivette tőle a hűségesküt.⁶⁷ Bár itt csak megerősítés

szerepel, máshol pedig a kegyurak „bemutatása” után az ordinárius nevezi ki a plébánost, ez nem változtat azon a tényen, hogy egy falu (villa) közössége kegyúri jogot élvez. Mint láttuk, a választás nem esett feltétlenül egybe a kegyúri joggal, de itt igen. Mivel Magyi az oklevél bemásolásánál nem írta ki a falu nevét, nem tudjuk, hogy milyen módon szerezte meg a község a választás jogát. (Ez különben Szentendre esetében is ismeretlen.) Egy mindenesetre biztos: mindkét esetben faluról volt szó, tehát nem mezővárosról, még kevésbé városról. (A második oklevélben a „civis” szó használata sem jelent semmit, a bírót és esküdteteket ugyanis providusnak címezték, ami a falusi jobbágyokra volt érvényes.)

Az eddigi esetekben a község állandó plébánosválasztási jogot élvezett, lehettek azonban egyedi esetek, alkalmoszerű plébánosválasztások is. Az első ügy, amelyet idézek, kissé zavaros. Az egri püspöki helynök a szabolcsi főesperes panaszára kénytelen volt eljárni a sényői egyház ügyében. Sényő ugyanis önálló plébánia volt, de nem rendelkezett pappal. Ezért a szomszédos borsvai főesperesség kisvárdai esperességéből jártak át papok istentiszteletet tartani, szentségeket kiszolgáltatni. A helynök úgy döntött, hogyha Sényőnek módja van rá, válasszon magának plébánost, ha nem, akkor jelöljenek ki az illetékes szabolcsi főesperességből egy papot, aki elvégzi a papi feladatokat.⁶⁸ Szó sincs kegyúrról, aki talán nem látta el feladatát, így a lelkigondozás (és a szabolcsi főesperes egyéni) érdeke alapján lényegében engedélyezik a választást. Ez azonban nyilván a plébános ellátásának terhét is jelentette, ezért emeli ki a vikárius, hogy ha Sényőnek módja van rá, válasszon.

Következő példánk is egy vikáriusi intézkedést mutat. A Bodrog megyei János papja otthagya parochiáját, és egyházi felsőbbbsége intésére sem ment vissza. A bácsi érseki helynök a lelkigondozás érdekében, és különösen, mert pestises időszak van, felhatalmazta a jánosi népet, hogy más, alkalmas papot válasszon.⁶⁹ Kegyúrról itt sincs szó. Úgy látszik, hogy – amennyiben nem a falu maga volt a kegyúr – az nem intézkedett. Meg kell jegyezni, hogy ez nem volt ritkaság. Olyan komoly problémát jelentett, hogy zsinatok, pápák és kánonjogászok foglalkoztak vele. Leginkább ugyanis arról volt szó, hogy a kegyúr nem töltötte be az egyházat, nem „prezentálta” jelöltjét az intézkedésre jogosult egyházi felsőbbbségnek. A vita arról folyt, hogy négy vagy hat hónap múlva az egyházi felsőbbbségnek kellett kinevezni – függetlenül a kegyúrtól – a papot.⁷⁰ Ez a kánonjogi előírás Magyarországon is érvényesült. A XV. század közepén pl. a pécsi püspök, mivel az egyik plébániára a kegyúr hanyagságból négy hónapig(!) nem prezentált papot, nehogy ebből lelki és vagyoni kár keletkezzen, mint „ordinarius és megyéspüspök” maga nevezte ki a plébánost. Itt a beiktatás kézrátétellel történt, de ugyanúgy írásba foglalta a püspök, hogy az új plébános letette előtte a hűségesküt.⁷¹

Van még egy adat, amelyről nem tudjuk, hogy kivétel, vagy gyakori eset volt-e. E szerint az egyik faluban a miséző pap megkérdezte a híveket, van-e kifogás egy bizonyos pap bemutatása ellen, és ha igen, akkor 15 napon belül jelentkezzenek. Szabó István ezt a közösség jogának növekvő erejével magyarázta, és feltehetően igaz volt.⁷² Ha ez nem kivétel, akkor annyit jelent, hogy a korai időkhöz hasonlóan a hívek konszenzus jogot szereztek maguknak.

Mielőtt továbbhaladnánk, az egyházközségi önkormányzat vizsgálatánál utalni kell arra, hogyan zajlott le a papválasztás. Valószínűleg nem volt erre

általános szabály. A Budai Jogkönyv idézett adata alapján a városi tanács választhatta, és ehhez valamilyen formában (talán az előbbi eset mintájára a templomban) megszerezte a polgárság beleegyezését.⁷³ A legrészletesebben az 1394. évi szelindeki plébánosválasztás miatti bonyodalmakból értesülünk a választás módjáról. Igaz, ott másként zajlott le, mint Budán, de ez érthető is, hiszen Buda mégis jelentős város, Szelindek viszont az erdélyi Szászföld ősi plébánosválasztó jogosultságával rendelkező mezőváros volt csak.

Az ügy a következő. Áldozócsütörtök előtti vasárnap a nagymise idején meghalt a plébános. Ebéd után a tanács (seniores) összehívta a plébánia híveinek egyetemességét (universitas parochianorum) a település melletti mezőre. Négy jelölt volt, ezeknek a rokonságát kizárták a választásból. A további tényállás nehezen állapítható meg, mert a választás vitatható volt, a tanúk pedig saját álláspontjukat adták vissza. Az egyik nézet szerint egy Mihály nevű papot választottak meg, de egy kisebbség, a bíróval az élen, egy Christan nevű pap mellé állt, akit megragadtak, megszerezték a templom egyik kapuja kulcsát, azon keresztül bevitték és intronizálták, a többi kaput pedig eltorlaszolták. Másnap volt a plébános temetése, amelyen megjelent a nagyszebeni dékán és a dékánátus plébánosai. (A nagyszebeni dékán az esztergomi érsek helynöke is volt.) Itt a plébánián a dékán kérdésére a bíró által odahívott népek megerősítették Christan választását, aki letérdelt a dékán előtt, ez pedig a tanúk által nem értett latin szöveggel beiktatta a plébánosságba. Christan hívei különben hasonlóan mondták el a történetet azzal a lényeges különbséggel, hogy a többség kezdettől fogva őt választotta. Úgy látszik azonban, hogy jóval később, lehet, hogy csak egy évtized múlva, az egyházi hatóság mégis Mihálynak ítélte a plébániát, mert végül is elfoglalhatta.⁷⁴ Jelentős tömeg szavazott tehát. Utólagos szavazatrekonstrukció szerint 79 személy választotta Christant, 36 Mihályt. Ilyen tömeg esetén, különösen, ha a bírónak érdeke fűződött hozzá, könnyen lehetett manipulálni a választásokat.

A fentieket talán abban foglalhatnánk össze, hogy a plébánosválasztás nem csupán a városoknál, de falvakban is elterjedt volt, de nem tudjuk, hogy milyen mértékben. Nemcsak a királyi alapítás, az egyházi exemptio, a tizedjog vezetett ehhez, hanem a legkülönbözőbb okai lehettek. Egy azonban minden esetben kimutatható: a plébánia híveinek közössége jelentős szerepet játszott. Ez az „universitas parochianorum” az esetek többségében egybeesett a városi vagy falusi önkormányzattal, a községgel.

Ez utóbbinak azonban nem csupán a pontosan megállapíthatatlan arányú plébánosválasztásba volt beleszólása, hanem – és e téren általánosan – a plébániai vagyon kormányzásába is. Már fenn jeleztem Kurze nyomán a templomgondnokság (Kirchenpflegschaft) nagy jelentőségét. Ez nálunk is elterjedt volt, fontosságát Solymosi László ismerte fel.⁷⁵ A templom építmény lévén javításra szorulhatott, így ennek költségeire szükség volt vagyont biztosítani. Ezt elválasztották a papi javadalomtól, ami a pap ellátását szolgálta. Az építkezésekre fordítható javakat „ad fabricam et luminaria ecclesiae” tartották számon, azaz a templom építését és világítását szolgálták.⁷⁶ Ez a „fabrica” a XII. századtól kezdve mindenütt elterjedt. Úgy látszik, hogy egyes területeken alatta nemcsak a vagyont, hanem az azt kezelő közösséget is értették. Magyarországra vonatkozóan azonban erre nem ismerek adatot. Francia szerzőtől lehet a következőt

olvasni: „A 'fabrica-k' (Fabriques) a plébánia híveinek csoportjai, akik a plébániai vagyoni kezelésére társultak, az egész nyugati kereszténység területén megjelennek majdnem teljesen azonos időben, anélkül, hogy ki lehetne mutatni egy helyi szokás befolyását egy másikra. Így tehát egy közös szükségletet fejeznek ki.”⁷⁷

Mivel az esetleges javítási, építkezési költségek a plébánost terheltek volna, aki azt nem biztos, hogy javadalmából fedezhette, ezért a fabrica-n kívül erre kötelezni lehetett a híveket, a kegyurakat, sőt a dézsmabirtokosokat is.⁷⁸ A legegyszerűbb volt tehát erre külön vagyont elkülöníteni, ami a legtöbb esetben kegyes alapítványokból és adományokból keletkezett.⁷⁹ Erre az egész középkori Európában maradtak adatok, a magyar források is szép számban tartalmaznak erre a célra hagyott adományokat, amelyek természetesen éppúgy származhattak nemesektől, mint polgároktól, sőt jobbágyoktól, azaz az illető plébánia híveitől.⁸⁰

Ami azonban döntő fontosságú, az ennek az elkülönített vagyonnak a kezelése. A németül Kirchenpfleger-nek, és más hasonló módon nevezett, a hívek által választott tisztviselők, templomgondnokok a latin oklevelekben vitricus, vagy vitrix néven fordulnak elő.⁸¹ A franciáknál marguillier-nek (matricularius) hívták őket.⁸² Lehetett egyszerre egy vagy több személy is templomgondnok. Az egyházközség választotta őket, és mivel az „universitas parochianorum” és az „universitas villanorum”, azaz a hitközség és a falusi önkormányzat általában egybeesett,⁸³ az egyházi vagyonnal való rendelkezés joga komoly befolyást jelentett a község számára. Nem egy esetben arra is vannak külföldön adatok, hogy jogot formált a plébános ellenőrzésére is.⁸⁴ Ez az intézmény természetesen éppúgy megtalálható a városoknál, mint a falvaknál. Ez utóbbi a paraszti önkormányzat egyik fontos eszközévé vált.⁸⁵

Ugyanezt mondhatjuk el Magyarországon is. Az ország minden részéről maradtak fenn adatok vitricusokra, úgyhogy valószínűleg általánosan létezett a templomgondnoki intézmény. Sajnálatos, hogy történetírásunk alig foglalkozott vele, nem zárható ki az sem, hogy nehezen tudták volna az elnyomott parasztságról kialakított képbe elhelyezni ezt az önkormányzati szervet. Terjedelmi okok és kutatási hiányosságok is akadályozzák azt, hogy a vitricus-kérdést teljesen feldolgozzam. Leginkább még a városi templomgondnokokról lehet világos képet nyerni. Itt teljesen nyilvánvaló, hogy a városok legelőkelőbb polgárait választották vitricussá. Budán a XVI. század elején pl. Harber János többszörös városbíró töltötte be ezt a tiszteletet⁸⁶, Pozsonyban pedig az 1480-as években a város egyik leggazdagabb polgára, Gailsam Márton.⁸⁷ Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy a városi politikai vezető réteg, amely a tanácsot ellenőrzése alatt tartotta, megszerezte az egyház feletti felügyeletet is. Bizonyára a legtekintélyesebb jobbágyok működtek a falusi plébániák gondnokaiként, de ezt sem igazolni, sem cáfolni nem tudjuk, hasonlóan nincs adatunk választásuk módjára.

A vitricus talán a leggyakrabban végrendelekkel kapcsolatban fordul elő. Lehetett ott tanúként,⁸⁸ átvehetett a templomra hagyott pénzt,⁸⁹ lehetett végrehajtója a végrendeletnek.⁹⁰ Ha szükséges, a végrendeletről oklevelet állíttatott⁹¹ ki. Joga volt az egyház szükségleteire az egyház vagyonából valamit eladni⁹² vagy bérbeadni,⁹³ ilyenkor azonban többnyire ki kellett kérniük a plébánia híveinek beleegyezését. Pl. két somogyi esetben a vitricusok a hiteleshely

előtt „ex annuentia, permissione, voluntate, consensu pariter et assensu omnium parochianorum”⁹⁴ idegenítettek el. Előfordult, hogy nemcsak építésre, hanem kegytárgyak beszerzésére is adtak pénzt vagy nyersanyagot.⁹⁵ Olykor pereskedésre is sor kerülhetett az egyházi vagyonnal kapcsolatban,⁹⁶ és így nem véletlen, hogy ügyvédet is vallanak.⁹⁷

A templomgondnokok beleszólhattak – amennyiben annak anyagi vonzata volt – egyházi jellegű cselekményekbe. A XVI. század elején pl. az egyik faluban a vitricus és a második helyen említett plébános nem engedélyezte valakinek a templomban való eltemettetését, ugyanis a rokonság nem akart ezért fizetni.⁹⁸ A plébános ellenőrzésére különben nálunk is maradt adat. Az erdélyi Bogártelkén pl. a falu bírása, esküdtjei és a vitricus ellenőrzi, hogy a plébános elmondja-e az alapítványi miséket.⁹⁹ Ugyancsak erdélyi adat, hogy a vitricusok lopással vádolják a plébánost.¹⁰⁰ Ez a néhány adat is világosan mutatja, hogy a magyarországi helyzet beleillik az európai összképbe. Bár arra nálunk kevés az adat, de mégis maradt fenn, hogy a községi elöljárósággal közösen lép fel a templomgondnok, mintegy annak reprezentánsa, ahogy külföldön és ahogy a városokban. A különös csak az, hogy az egyház semmi akadályt nem gördített a hívek önkormányzati jogaival szemben, ami talán még erősebben is érvényesülhetett, mint a világi területen.

Mint ismeretes, Werbőczy kétségbe vonta a jobbágyok nemesekkel szembeni perképességét.¹⁰¹ Úgy látszik, hogy ez a tétel egyházi téren nem érvényesült. Volt ugyanis még egy terület, ahol a falusiak önkormányzatát egyházi téren ki lehet mutatni, függetlenül a plébánosválasztástól és a templomgondnokságtól. Ez pedig a tizeddel volt kapcsolatos, éspedig a normális dézsmáztatással, nem az exempt egyházak „libera decima”-jával. Lássunk néhány példát. 1464-ben a veszprémi káptalan, mint hiteleshely előtt megjelent három megnevezett polgár(d)i „hospes” és maguk és a többi ottani hospes és nép nevében bevallást tett. Mivel a pénzérték állandó változása miatt problémák akadtak a tizedfizetéssel, ezért megállapodtak (Vetési) Albert veszprémi megyés püspökkel a fizetés módjáról, és erről állíttatnak ki oklevelet.¹⁰²

A következő ügy jelentőségét az adja meg, hogy egy vegyesen paraszt-nemesekből és jobbágyokból álló közösségről van szó. A pannonhalmi apátság, amely Somogy megyében tizedjoggal rendelkezett, pereskedett a szakácsiakkal. Végül a somogyvári konvent mint hiteleshely előtt megjelentek 1505-ben egyrészt az apátság megbízottai, másrészt Szakácsi birtok nemesei és nem-nemesei egyetemességének (universitas) egész közössége (communitas) tagjai. Hat pap, 55 nemes és 30 nem-nemesről van szó. A hiteleshely írásba foglalta a felek egyezségét. Azaz – a kisebbségben levő! – jobbágyok a nemesekkel egyen jogúan kötöttek egyezséget a pannonhalmi bencésekkel.¹⁰³

A harmadik eset 1509-ből való. Most a hiteleshely, amely az egyezséget írásba foglalja, a pannonhalmi apátság. A tizedbirtokos maga az ország primása, Bakócz Tamás bíboros, akit a hiteleshely előtt a komáromi főesperes képvisel. Vele szemben a Komárom megyei Ekecs birtok egész „communitas”-a, közössége képviselőitén megjelent a bíró, két esküdt és tizenegy „polgár és lakos”. Itt is a tizedfizetés módjában állapodtak meg.¹⁰⁴

Ha csupán a szakácsi ügyről volna szó, nem lenne az ügy különösen jelentős. Gondolhatnánk ugyanis arra, hogy a földesurak egyezkednek az egyházzal.

Igaz, ebben az esetben is elgondolkodtató lenne a „nemesek és nem-nemesek universitas-ának communitas-a”. A másik két eset azonban teljesen világos. Sehöl sincs egy szó sem a földesúr szerepéről, ahogy a vitricusok az egyházi vagyonnal kapcsolatban, úgy a hívek is a tizedfizetésnél közvetlenül, földesúri gyámkodás nélkül járhattak el, és ebben az egyházat partnerként találták. Igaz, egyházi szempontból nincs különbség egy plébánia nemesi vagy jobbágyi eredetű híve között, hiszen Isten előtt egyformák. Viszont bárhogya is nézzük ezeket a példákat, ennek politikai jelentősége is volt, hiszen nálunk éppúgy, mint külföldön növelte a jobbágyok önkormányzatának súlyát. Egyébként is elmondhatjuk, hogy a falusi autonómia nem csupán egyházi, hanem világi vonatkozásban is az általában feltételezetttnél jobban érvényesült.¹⁰⁵ (Ez természetesen csak viszonylagos fogalom, hiszen a földesúr túlsúlya vitán felül megvolt.)¹⁰⁶

Jegyzetek

1. Benda Kálmán: A mezővárosi önkormányzat és az egyházak. Falvak, mezővárosok az Alföldön, szerk. Novák László, Selmeczi László = Acta Musei de János Arany nominati IV, Nagykovács 1986. 301–305.
2. Dietrich Kurze, Pfarrewahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens, (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht Bd.6), (Köln Graz 1966. – Fügedi Erik csak az alább, a 16. j.-ben idézett Kurze-tanulmányt idézte: u.ő., Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland, Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte, hrg. von Walter Schlesinger, = Vorträge und Forschungen, Bd. XVIII., Sigmaringen 1975. 482. o. 38. j. – Vö. tanulmánya magyar változatát, annak újabb kiadását: U.ő. Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról, Budapest 1981., 524. o. 22. j. – Magam is kitértem rá: András Kubinyi, Zur Frage der deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200–1541), Die deutsche Ostsiedlung i. m. 534. o. 40. j. Idézte még Kurze monográfiáját: Ladányi Erzsébet, Az Euzidinus-oklevél hitelességének kérdéséhez, Levéltári Közlemények 48–49 (1977) 55–56. Körmeny Adrienne, A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására, Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról, szerk. Fügedi Erik, Bp. 1986., 117–158., 324–334. c. művében a szepesi szász területre dolgozta ki a plébániák szerepét. A továbbiakban külön nem idézem. Ő is felhasználta Kurze nagy monográfiáját. (326. o. 36. j.) – Itt jegyzem meg, hogy Kurze újból visszatért ehhez a problémához: Hoch- und spätmittelalterliche Wahlen im Niederkirchenbereich als Ausdruck von Rechten, Rechtsansprüchen und als Wege zur Konfliktlösung. Megjelent: Wahlen und Wahlen im Mittelalter, hrgg. von Reinhard Schneider und Harald Zimmermann, = Vorträge und Forschungen XXXVII. Bd. Sigmaringen 1990. Sajnos, ehhez a munkához még nem tudtam hozzájutni Magyarországon.
3. Kurze, Pfarrewahlen i. m. 72–73.
4. Uo. 94–95.
5. Uo. 137–140.
6. Uo. 489.
7. Uo. 472.
8. Uo. 177–178.
9. Uo. 315–323.

10. Uo. 434.
11. Uo. 436–438.
12. Uo. 439–441.
13. „Im allgemeinen mussten sich die Pfarrgemeinden oder Städte damit begnügen, dass sie in der Kirchenpflegschaft ein bedeutendes Instrument der Mitbestimmung als Gegenwert für die kommunalen materiellen Aufwendungen in die Hand bekamen. Für die Pfarrstellenbesetzung bedeutete die Pflegschaft jedoch grundsätzlich nichts.” Uo.441.
14. Uo. 441–443.
15. Uo. 451–460.
16. Dietrich Kurze, Zur historischen Einordnung der kirchlichen Bestimmungen des Andreanums, Zur Rechts- und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen = Siebenbürgisches Archiv. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Dritte Folge, Bd. 8., Köln Wien 1971., 133–161.
17. Uo. 158.
18. Kubinyi, Zur Frage i. m. 534. o. 40. j.
19. Fügedi, Das mittelalterliche i. m. 482. o. 38. j. Érdekes, hogy tanulmánya magyar változatából ezt kihagyta. Egyébként egy 1959-ben megjelent, és a Kolduló barátok című kötetben újra kiadott tanulmányában részletesen szól a pozsonyi plébánosválasztás ügyéről. Fügedi, Kolduló barátok i.m. 303.
20. Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, Tom. I, ad edendum praeparavit Vincent Sedlák, Bratislavae 1980, 69. o. 97. sz. – Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia, I. k. szerk. Kristó Gyula, Budapest–Szeged 1990. 123. o. 188. sz.
21. Ortway Tivadar, Pozsony város története, III. k. Pozsony 1894., 211.
22. Vysady miest a miesteciek na Slovensku (1238–1350), na vydanie pripravil L'ubomír Juck, Bratislava 1984, 75–76.
23. Ortway i.m. IV/4., k. Pozsony 1903. 469.
24. Uo. i.m. II/4. k. 469–471.
25. Az idézett szöveg: Quod Judex, Jurati et Cives Posenienses, qui pro tempore fuerint, vacante eadem Plebania, in eadem Ecclesia, *tamquam patroni eligant et eligere debeant*, in perpetuum Sacerdotem, sui Plebanum, unum discretum et idoneum ex Canonicis nostri Collegii, et extra non. Uo. 470. o. 5. j. az aláhúzást Ortway is elvégezte.
26. Részletesen tárgyalta ezt Gárdonyi Albert, Buda középkori helyrajza, Tanulmányok Budapest múltjából 4 (1936) 59–66. – András Kubinyi, Die Anfänge Ofens, (Osteuropastudien des Landes Hessen, Reihe I. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens, Bd. 60.) Berlin 1972. 34–37.
27. Budapest történetének okleveles emlékei, I. k. szerk. Gárdonyi Albert, Bp. 1936. 41–43.
28. Uo. 54–55. Az oklevél hitelességével szemben ugyan gyanú merülhet fel, az azonban kétségtelen, hogy később az apácák kegyurak voltak. Vö. Kubinyi, Die Anfänge i.m. 35.
29. Gárdonyi i. m. 59–63.
30. Az apácák lemondanak „omni iuri tam in obventionibus seu offertoriis, quam omnibus aliis subiectionibus, que aut quas in ecclesia seu ab ecclesia predicta Beate Virginis se habere credebant”. Dl. 10517.

31. Kubinyi András, Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig), Budapest története, főszerk. Gerevich László, II. k. Budapest 1973, 75. 153–155.
32. Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn, hsgg. von Karl Mollay, (Monumenta Historica Budapestinensia I.) Bp. 1959. 66. o. 21. §.
33. Uo. 67. o. 23. §: „Der Statrichterr vnd derr Rat haben volle macht vnd freitumb mit wissen vnd willen der gemein, dy darzu gehören, zu erwellen Vnd zu erkiesen einen pfarrerr.”
34. Kubinyi, Die Anfänge i.m. 37–41. – A plébános állítása: „per homines et hospites supradictos in parochia ipsius ecclesie beate Marie de novo fundatis”. A „supradictos” szóval „homines et hospites de suburbio Budensi” értett. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis, II. k. 383–384.
35. „Cives parochiales videlicet ecclesie Beate Marie Magdalene de eodem Castro... iidem cives Hungari, quemcunque voluerint, alium plebanum eligere iuxta libitum sue voluntatis liberam habeant facultatem, cum ipsa ecclesia Beate Marie Magdalene a sui fundatione ab ecclesia Beate Virginis in hoc articulo, videlicet in receptione plebani, libera semper fuerit et exempta.” Bp. tört. okl. eml. i.m. I. k. 343–344. – Megjegyzem, hogy a plebania, plebanus szó értelmezése problematikus. Az Árpád-korban így a teljes önállósággal és tizedjoggal rendelkező egyházakat értették. A parochialis egyház nem volt teljesen önálló. Vö. Hermann Egyed, A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae I.) Második, javított kiadás, München 1973. 65–66. – Vannak viszont Európában olyan területek, ahol a plebanus, a Leutpriester a plébániai javadalmat élvező helyett a tényleges lelkigondozást ellátó pap címe volt. Hans Erich Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte, I. Bd. Die katholische Kirche, Dritte Auflage, Weimar 1955. 360–361. – Ez utóbbról nem lehet szó Magyarországon. Mivel a fenti, Mária Magdolna templomi adat az Árpád-kor végéről származik, az sem állapítható meg, hogy itt a plébánia a korábbi szűkebb, vagy a későbbi, mainak megfelelő értelemben szerepelt-e.
36. Vö. Kubinyi, Die Anfänge i.m. 39–40. – A „Personalpfarrekre” ld. Willibald M. Plöchl, Geschichte des Kirchenrechts, Bd. II. Wien München 1955. 147–148.
37. Vö. pl. Kurze, Zur historischen Einordnung i.m. 158. o. 93. j. – Jakó Zsigmond: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I. k. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai IV/7 k.) Bp. 1990. 1185. sz.
38. Fügedi: Das mittelalterliche i. m. 482. o. 38. j.
39. Solymosi László: Hospeskváltság 1275-ből, A Veszprém megyei Levéltár kiadványai 3. Tanulmányok Veszprém megye múltjából, Veszprém 1984. 21. – Igaz, IV. Béla király Botyz ispánnak a Csetenye nevű szepesi erdőt adományozván az odatelepítendő népeknek plébánosválasztási jogot ad, de ez mégis királyi kiváltságolás. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis, ed. Georgius Fejér, IV/3. k. 187. Vö. még Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I. k. Bp. 1923. 1407. sz.
40. Pl. 1318-ban Tamás esztergomi érsek írásba foglalja a Doncs mester által a rózsahegyieknek adott kiváltságokat, többek között a plébános választási jogot. Vysady miest i. m. 91–92. – 1326-ban Detre fia Benedek ispán fiai az egri káptalan előtt foglalják írásba a Dobsina telepítése alkalmából az oda telepítendő hospesek jogait, beleértve a plébánosválasztást is. Uo. 109–110. Lehetne még több adatot idézni.
41. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Tom. I. ad eundem praeparavit Richard Marsina, Bratislavae 1971. 305. (1233): „Preterea dicti populi, si eis placuerit, Theothonicum habeant sacerdotem,,
42. Uo. Tom. II. Bratislavae 1987, 97.: „Item sacerdotem, quem voluerint pro tempore, communi eligent voluntate.” Az oklevél kritikájára ld. uo. 96–97.

43. Vysady miest i.m. 51: „Item sacerdotem, quem voluerint et iuxta suum ydioma, honestum ac omni exceptione maiorem invenerint ius habeant ad suam ecclesiam potestandi.”
44. Egy valamivel későbbi adatot idézek, ami már átvezet a későközépkori helyzethez. A pannonthalmi apát 1369-ben a Somogy megyei Szentlászló és Keresztúr birtokait be kívánván telepíteni az ott lakó és odaköltöző „hospitibus sive iobagionibus nostris” különböző jogokat ad, és szabályozza kötelezettségeiket. A jogok között ez olvasható: „item plebanum sive sacerdotem providum et discretum de consensu et beneplacito nostro liberam eligendi habeant facultatem”. (Azaz a főlesúr fenntartja belecgyezési jogát.) Pannonthalmi Rendtörténet, II. k. Bp. 1903. 528–529.
45. Az Andreanum már idézett kiváltsága, ld. újabban: Urkunden und erzählende Quellen zur deutschen Ostsiedlung im Mittelalter, hsgg. von Herbert Helbig und Lorenz Weinrich, II. Teil, (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, Bd. XXVI b.) Darmstadt 1970. 538.: „Sacerdotes vero suos libere eligant et electos representent et ipsi decimas persolvant et de omni iure ecclesiastico secundum antiquam consuetudinem eis respondeant.”
46. V. István 1271-es kiváltságlevele: Vysady miest i.m. 56.: „Concessimus eciam iisdem liberam licencie facultatem sacerdotes quoscunque decreverint in suas ecclesias eligendi, qui de ubertate nostre gracia liberis decimis iugibus temporibus potentur ad omnipotentis gloriam et honorem.”
47. Ld. pl. Kövit, vagy akár Német-Szögyént (1291), amelyet Kurze, Zur historischen i.m. 151. is idéz, stb.
48. Gárdonyi Albert: Városi plébániák kiváltságos állása a középkorban. Károlyi Árpád Emlékkönyv, Bp. 1933. 163–182.
49. Fügedi: Kolduló barátok i.m. 301–302.
50. Erik Fügedi: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae 5 (1959) 395–400.
51. Fügedi, Kolduló barátok i. m. 300–306.
52. Ezt az is indokolja, hogy valóban találhatunk sok plébánosválasztó oklevélben szabad dézsma adatot, sőt az exemptio vagy a saját plébánosi szentszéki bíróság (amelyek különben összefüggnek egymással) is nem egy kiváltságban benne foglaltatik. A tizedszedéssel foglalkozó tanulmányok sajnos nem nagyon foglalkoznak ennek egyháztörténeti vetületével. Vö. Mályusz Elemér: Az egyházi tizedkiszákmányolás, Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században, szerk. Székely György. Bp. 1953. 320–333.
53. „Der primäre Rechtsgrund für die im Andreanum des Jahres 1224 und dann in vielen anderen ungarischen Urkunden bezeugte Piarrerwahl ist also nicht in genossenschaftlich-eigenkirchlichen, auf Fundation beruhenden Ansprüchen der Siedler und Gäste, sondern in der Freiheit und Selbstbestimmung garantierenden Privilegierung durch den König zu suchen.” Kurze, Zur historischen i.m.157.
54. Pl. 1347: Kassa kiváltságlevele: Vysady miest i.m. 148. – Zsigmond-kori Oklevéltár, összeállította Mályusz Elemér, II/1. k. Bp. 1956. 4365. sz. (1406: Zsigmond Kisszebennek adja.) Ugyancsak Zsigmond 1411-ben engedélyezte Miskolcnak ezt a jogot: Szendrei János, Miskolcz város története és egyetemes helyirata, III. k. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225–1843, Miskolcz 1890. 493–494.
55. Zsigmondkori Oklevéltár i.m. II/2. k. 5592. sz. (A Garaiak Kőszegnek.)
56. Dl. 47873. Az oklevél másolatát Engel Pál barátom bocsátotta rendelkezésemre. Kiadva Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon, Bp. 1906. 228. – Magyar fordítása: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. k. szerk. Lederer Emma, Bp. 1964. 283–284. – Az oklevél keltezésénél Engel Pál nézetét vettem át. Segítségét ezúton is köszönöm.

57. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. k. Bp. 1894. 17.
58. A budai plébánia fent idézett történetén kívül ld. pl. a bártfai esetet. Zsigmond 1391-ben saját emberét jelölte plébánosnak. Zsigmondkori Oklevéltár i.m. I. k. 1906.
59. Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg, Bd. I. bearb. von H. Wagner, Wien Graz Köln 1955. 336. – A vitézi oklevél más szempontokból is fontos forrás, többen idézik: Ilona Valter, Romanische Sakralbauten Westpannoniens, Eisenstadt 1985. 17–18. – László Solymosi, Das kirchliche Mortuarium im mittelalterlichen Ungarn, Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó, Hsgg. von Kálmán Benda, Thomas von Bogyay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel, = Studia Hungarica 31. München 1987. 55.
60. 1311-ben pl. Tamás esztergomi érsek Zólyomi Tóbiás ispán fiai kérésére Zolna nevű birtokon hoz létre a főesperes joghatósága alól kivett szabad plébániát. Regesta Slovaciae i.m. I. k. 903. sz. – 1372-ben a Béri család egyenesen a pápától szerez engedélyt arra, hogy a plébániától messze eső Dorog nevű falujukban plébániát létesítsenek, és ezt a következő évben az illetékes győri megyés püspök el is rendeli. Házi Jenő, Vas megyei középkori oklevelek, Vasi Szemle 23 (1969) 306–307, 308–309.
61. Borsa Iván: A Balassa család levéltára 1193–1526. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/18.) Budapest 1990. 295. sz.
62. Uo. 377. sz.
63. Hármasként lehetett. Mint mindjárt szó lesz róla, nem az egyetlen eset, hogy a kegyúr és a hívek közösen járnak el. Második lehetőség, hogy résztvettek a templom építésében, és így az aedificatio jogán valójában társkegyúrnak számítottak, ami különben az első oknál sem zárható ki. Végül az egyházközség még említendő vagyonfelügyeleti joga is hathatott erre.
64. Regesta Slovaciae i.m. I. k. 30. sz. – Anjou-kori Oklevéltár i.m. I.k. 12. sz.
65. János érsek megerősít ordinariusi tekintélyével a plébánosságban egy papot „juxta electionem et praesentationem nobilis viri A. de T. ac universorum populorum et Jobagionum ejusdem per ipsos nobis factum”. Martinus Georgius Kovachich, Formulae solennes styli, Pesthini 1799, 316. o. 289. sz.
66. Uo. 280–281. o. 216. sz.: valószínűleg a budai káptalan előtt „circumspecti Albertus T. Judex et T. Jurati cives de Zenthendre, in ipsorum nec non universorum incolarum et cohospitum eorundem de eadem T. personis... Plebaniatum, seu Plebaniam Ecclesiae Parochialis Sancti Andreae Apostoli de dicta T. ad ipsorum Collationem, provisionem, et dispositionem immediate spectantem” adják.
67. Uo. 315. o. 287. sz.: János érsek előtt „providi viri A. Judex Juratique Cives de dicta T. villa, suis et omnium Civium hospitum habitatorum et patronorum videlicet Ecclesiae beatae virginis in annotata villa nominibus et personis” prezentáltak egy bizonyos papot, akit az érsek ordinariusi hatalmával megerősít.
68. Zsigmondkori Oklevéltár i.m. IV. k. 447. sz.
69. Szabó István: A középkori magyar falu. Bp. 1969. 207.
70. Peter Landau, Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts, (Forschungen zur kirchlichen Rechtsgeschichte und zum Kirchenrecht 12. Bd.) Köln Wien 1975. 171–174.
71. Iványi Béla: Egy 1526. előtti ismeretlen kéziratok formulás könyv. Történelmi Társulat (1904) 536.: „sane ecclesiam beatorum Cosme et Damiani martiris in Zyged nostre dyocesis Quinqueecclesiensis, vltra quadrimense tempus vacantem, ex eo, quia patronus ejusdem ecclesie infra tempus quattuor mensium aliquam idoneam personam

ad ipsam ecclesiam non nominavit, neque nobis ad confirmandum presentavit, prout ipse ecclesie ad nos hac vice tanquam ordinarius et dyocesanus censetur et est deuoluta.” – Van néhány törvénycikk, amelyek értelmezése nem egészen egyértelmű, egyedül az biztos, hogy előfordultak olyan esetek, amikor a püspök a kegyúr akarata ellenére iktatott be plébánost. Ez lehetett természetesen a kegyúr hibájának következménye, mint a fenti ügyben. Vö.: 1498: 66. t. c. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvénycikkek, Bp. 1899, 632. – A következő. 1504: 26. t. c. bővebb, ezért még nehezebben lehet egyértelmű értelmezést adni: „Solent nonnulli dominorum praelatorum, universos plebanos dioecesis ecclesiarum ipsorum subjectos, ad id coartare; ut postquam *ad plebaniam eliguntur*, statim episcopo ipsorum se praesentare; ac ab eis literas superinde habere, et excipere teneantur.” A továbbiakban azt állítja a cikkely, hogy ez a nemesek veszedelmére szolgál, hiszen Szent István óta mindig „*liberam... plebanos eligendi habuerint facultatem*”. Ezt követi ennek az 1498: 66. t. c.-nek megfelelő eltiltása, és a büntetés. Corpus Juris i.m. 686. Az általam aláhúzott szövegből következtethetünk arra is, hogy az egyház a kegyurakkal szemben támogatta a hívek plébánosválasztási jogát. Sőt, mindkét cikkely csak azt nehezményezi, hogy a püspöki megerősítés „in vitis patronis” történjen. Azaz: a hívek ugyan választhatnak plébánost, de ezt a földesúrral, azaz a kegyúrral a püspöki megerősítés előtt el kell fogadtatniuk. Igaz, az 1504: 26. t.c. ennek ellenére Szent Istvánra hivatkozva a nemesek általános plébánosválasztási jogát ismeri el. A törvény tehát bizonyos mértékben ellentmond önmagának is. A probléma azonban elsősorban ott van, hogy amennyiben a fenti törvényértelmezésem helytálló, akkor a plébánosválasztás még az általam bemutatottnál is jobban el volt terjedve, ezt viszont ma még nem lehet igazolni, így a két cikkely felhasználása óvatosságot igényel.

72. Szabó i.m. 200.

73. Ld. fenn, 33. j.

74. Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, hsgg. von Franz Zimmermann und Carl Werner, III. k. Nagy-Szeben 1902. 85–95.

75. Solymosi László: Nagybjom és pusztáinak története. A kora középkortól a jobbágyszabadságig. Feudalizmus-kori történetünk fejlődésének lokális vizsgálata, Kaposvár 1979. 260. o. 105. j. – Solymosi László barátom különben az 1990 őszén a METEM konferencián tartott előadásom hozzászólásában is felvetette a vitricus kérdés jelentőségét, megjegyzéseit ezúton is köszönöm.

76. Feine i.m. 187. 358. 370–371. – Plöchl i.m. II. k. 375. 392.

77. Jean-Francois Lemaignier, Jean Gaudemet et Mgr. Guillaume Mollat, Institutions ecclésiastiques, = Ferdinand Lot – Robert Fawtier, Histoire des institutions françaises au Moyen Age, Tome III, Paris 1962. 214.: „Les fabriques sont des groupements de paroissiens associés à l'administration du patrimoine paroissial; elles apparaissent dans toute la Chrétienté occidentale, à peu près à la même époque et sans qu'il soit possible de constater l'influence d'une pratique locale sur celle d'une autre région. Elles s'expliquent donc par un besoin commun.”

78. Feine i.m. 358.

79. Vö. fenn, 76. j.

80. Csak néhány adat: Jakó i. m. I. k. 1762. sz. (1462.) – DI. 84018. (1501.) – Jakó Zsigmond, Rödi Cseh István végrendelete 1507–ból, Nyelv- és Irodalomtörténeti Közlemények 6 (1962) 187. Ez utóbbi magyar nyelvű „Az zenteghaz epulesere” hagyományoz. – Ezek a végrendeleti adatokon kívül a később idézendő vitricus adatok is erre vonatkoznak.

81. Feine i.m. I. K. 358. – Plöchl i.m. II. k. 392.

82. Lemaignier – Gaudemet–Mollat i.m. 214, 397.

83. Karl Siegfried Bader, *Dorfgemeinschaft und Dorfgemeinde*, (Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes, II. Teil.) Weimar 1962. 207.
84. Uo. 209–211. Ezzel mintegy falusi erkölcsösöz szerepet játszanak.
85. Feine i.m. I. k. 358. 369–371. – Bader i.m. 195–213.
86. Esztergomi prímási könyvtár, Nyási-féle formuláskönyv 420–421. (1521) Bíróságára: Kubinyi András, Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban, *Levéltári közlemények* 37 (1966) 285. (Bírójegyzék: legalább négyszer volt bíró. Már apja, Mátyás is betöltötte ezt a tiszteletet.)
87. Ortvy i.m. III. k. 270. – Gailsamra ld. Kubinyi, Budai és pesti i.m. 246–248. – Az sem véletlen, hogy a budavári Mária Magdolna templom vitricusa 1526-ban a város egyik tekintélyes kereskedője, Cotta János volt, aki különben a török elől a plébánia kincstárát elszállította, és mivel azzal Szicíliaába akart szökni, elkobozták tőle, majd visszaadták a Magdolna templomnak. Buda részéről Pálczán Péter tanácstag, többszörös bíró vette át. Cotta különben egy toledői kikeresztelkedett zsidó családból származott. Kubinyi András, Spanyol zsidók a középkori Budán, Magyar-zsidó oklevéltár, szerk. Scheiber Sándor, XII. k. Bp. 1969. 22–23.
88. Borsa Iván, A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/14). Bp. 1988. 85. sz. Még gyakrabban fordult el, hogy nem pénzt, hanem valami ingatlant bízta a vitricusra, akit talán templomatyának nevezhetünk. (Németül különben Kirchmeister-nek is hívták.) Itt jegyzem meg, hogy a középkorban a vitricust magyarra egyházfinak fordították. Régi magyar glosszarium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára, szerk. Berrár Jolán és Károly Sándor, Bp. 1984. 238. – Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság, II. köt. Bukarest 1978. szerk. Szabó T. Attila, 669–671. Nyilván ezért fordította Jakó, A kolozsmonostori konvent i.m. II. k. 889. o. (Mutató.) a vitricust egyházfinak. Az elnevezés azonban félrevezető, hiszen az egyházfinak az újkorban más jelentése is volt. Szabó T. Attila i. helyén ez utóbbi jelentést vette alapul, mert „Küster”, „-nek fordította. Csakhogy a középkori vitricus Kirchmeister, vagy Kirchenvater, és nem Küster volt!
- E kitérés után lássunk néhány olyan végrendeletet, amelyekben a végrendelező szőlőket hagyományoz, hogy a „kirichmaister” miséket mondhasson. (Azaz az ő feladata a papnak a mise ellenértékét kifizetni, és ellenőrizni, hogy a misét el is mondják.) Házi Jenő, Sopron szabad királyi város története, II/1. k. Sopron 1930, 93, (1461), 97, (1466), 382, (1521). stb.
90. Jakó: A kolozsmonostori konvent i.m. II. k. 2832. sz.
91. Bándi Zsuzsanna. A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei, Somogy megye múltjából. *Levéltári Évkönyv* 17 (1986.) 45. o., 45. sz.
92. Bándi i.m. 58.o. 79. sz. – Jakó: A kolozsmonostori konvent i.m. II. k. 4231. sz.
93. Bp. tört. okl. eml. i.m. III/1. k. szerk. Kumorovitz L. Bernát, Bp. 1987., 238. o. 465. sz.
94. Somogyvári Formuláskönyv, Marosvásárhely 3v-4, 8–8v. Az adatokra Solymosi László barátom hívta fel a figyelmemet, aki egyben szíves volt a szövegek fényképét rendelkezésemre bocsátani, amit ezúton is köszönök.
95. Jakó: A kolozsmonostori konvent i. m. II. k. 4085–4086. sz. (1525.) – Házi i.m. II/1. k. 241. (1493.), 321 (1511.) 372 (1521). Az idézett adatok kehelykészítésre, miseruhákra ill. örökmécsesre vonatkoznak.
96. Borsa Iván: A Justh család levéltára 1274–1525. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II/20. k.) Bp. 1991. 283. sz. – A vitricusok által kezelt vagyonnal kapcsolatban előforduló ügyekre ld. pl. Daróci Miklós végrendeletét, DI. 25160. (1501.)
97. Jakó: A kolozsmonostori konvent i.m. II. k. 3835. sz.

-
98. Df. 229907. (1526.): „quod vitricus et plebanus nullomodo sine solutione eum in ecclesia sine solutione(!) permiserunt...”
99. Jakó: A kolozsmonostori konvent i.m. II. k. 3521. sz. (1509.)
100. Uo. 4491. sz. (1534.)
101. Werbőczy István: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás, Bp. 1990. 531–532. (Harmadik rész, 31. cím.)
102. Df. 200499.
103. Pannonhalmi Rendtörténet i.m. III. k. 593–595.
104. Df. 248493.: „totam communitatem eiusdem possessionis facientes et representantes.”
105. Pl. a bíró volt jogosult megadni a költözési engedélyt a jobbágynak. András Kubinyi, Horizontale Mobilität im spätmittelalterlichen Königreich Ungarn, Gerhart Jaritz, Albert Müller, (Hg.) Migration in der Feudalgesellschaft, (Ludwig–Boltzmann–Institut für Historische Sozialwissenschaft: Studien zur Historischen Sozialwissenschaft, Bd. 8. Frankfurt–New York 1988. 116.
106. A papválasztás és a falusi község egyházi jogainak jelentőségére az 1990. évi. 17. Nemzetközi Történész Kongresszuson Madriban a „Le monde rural et le mouvement communal” szekcióban tartott „Die spätmittelalterliche bauerliche Gemeinde in Ungarn” c. előadásom készítésénél jöttem rá. E tanulmány első, rövidebb változatát előadtam az METEM 1990. őszi konferenciáján.

Kubinyi András

*András Kubinyi: Pfarrerwahlen und die Selbstverwaltung
der Kirchengemeinde*

Die ungarische Geschichtsschreibung nahm von dem 1966 erschienenen Werk von D. Kurze über die Pfarrerwahl im Mittelalter nur in geringem Masse Notiz. Die unterschiedliche Art und Weise, wie sie in Ungarn durchgeführt worden war, beeinflusste später die Verbreitung der Reformation. Kurze leitete die für Ungarn typischen Umstände von den königlichen Privilegien ab, dadurch wurden nämlich die Einwohner der königlichen Städte und der privilegierten sächsischen Siedlungsgebiete vom König geschützt. Da hat Kurze auch recht, bei einer genaueren Untersuchung muss aber festgestellt werden, dass bei der Verbreitung dieses Rechtes – den andere Teilen Europas ähnlich – auch andere Faktoren mitgewirkt haben. Hierher gehört auch der Fall, wenn ein Kirchenfürst oder ein weltlicher Grundherr seine eigenen Siedler unterstützen will und ihnen sein Patronatsrecht überlässt. In andere Fällen wurde das gleiche Recht den städtischen oder dörflichen Gemeinden für ihre Rolle im Kirchenbau oder deren Unterhaltung erteilt. Es gab auch gelegentliche Bewilligungen. Im ausgehenden Mittelalter nahmen die meisten Städte und Marktflecken, sowie zahlreiche Dörfer von diesem Recht Gebrauch, ab und zu mit dem Patronatsherrn zusammen. Auch ein wichtiges Mittel der Selbstverwaltung der Kirchengemeinde, die Institution des "vitricus" ist im Land nachweisbar. Das Vermögen der "fabrica" der Kirche wird, wie auch in anderen Teilen Europas von dem gewählten "vitricus" kontrolliert und verwaltet. Die Kirche betrachtete ihre Anhänger ohnehin als volljährig, was auch im Kirchenzehnten zum Ausdruck kommt. Der Bischof einigte sich mit den Leibeigenen, ohne den Grundherrn miteingezogen zu haben, über die Art und Weise der Zehntenabgabe, in weltlichen Angelegenheiten konnte die Gemeinde dagegen nur vom Grundherrn vertreten werden.

András Kubinyi